

MAHALLIY BYUDJETLARNI PROGNOZLASHTIRISHNING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI

PhD Ergashov Jamshid Ashurovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya:

Maqolada iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish sharoitida mahalliy byudjet daromadlari bazasini kengaytirish va mahalliy soliqlarni hisoblash mexanizmini takomillashtirish masalalari, hozirgi kundagi holati va boshqaruvda joriy etishning xorij tajribasi chuqur tahlil qilib o'rganilgan. Mahalliy byudjet daromadlarining konseptual asoslarini chuqur o'rganish va ularning barqarorligini ta'minlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarurligi asoslandi. Soliqlarning mahalliy byudjetlar daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati va mahalliy byudjet daromadlarini oshirish hamda mahalliy soliqlar ro'yxatini kengaytirish yuzasidan amaliy taklif va tavsiyalar taklif etildi.

Kalit so'zlar: byudjet salohiyati, byudjetlararo transfert, mahalliy byudjet, mahalliy byudjetlar daromadlari, mahalliy byudjetlar xarajatlari, mahalliy soliqlar, solikli daromadlar, moliyaviy mustaqillik, mahalliy boshqaruv.

Kirish:

Jahonda global miqyosdagi integratsiya va raqobatlashuvning kuchayishi sharoitida davlat byudjetini prognozlashtirish uslubiyotini takomillashtirishga doir ilmiy-tadqiqotlarning ahamiyati oshib bormoqda. Daromadlarni prognozlash jarayonini bashorat qilish va sifatli prognozlash, eksponensial tekislash va yagona tenglama regressiya prognozi, makroiqtisodiy daromadlarni prognozlashda xarajatlarni prognozlash, o'rta muddatli byudjetni rejalashtirish, natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish, dasturiy-maqсадli usulda byudjetni rejalashtirish uslubiyotini takomillashtirish, davlat byudjeti prognoz xatoliklarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'siri bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar bu boradagi ustuvor yo'nalishlardan hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur maqolada korxona moliyaviy barqarorligini ta'minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish va bu orqali boshqaruv faoliyati samaradorligini yanada oshirish, so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan ishlar, bu borada xorij tajribasi atroflicha tahlil qilingan. Tahlil jarayonida ilmiy abstraksiyalash, ekspert baholash, induksiya va deduksiya, taqqoslash, tizimli tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar.

Davlatning byudjet tizimining birlamchi asosini rejalashtirish hisoblanadi. Rejalashtirish o'z navbatida tarkibiy jihatdan daromadlar va xarajatlarni rejalashtirishni qamrab oladi. Byudjet tizimi byudjetlarining daromadlari va xarajatlarini rejalashtirish garchi, ular mazmunan pul mablag'larining harakatlarini rejalashtirishga xizmat qilsada, ularning har birining o'ziga xos xususiyatli jihatlari mavjuddir. Aslini olganda fikrimizcha, byudjetning daromadlarini rejalashtirish undan qilinadigan xarajatlarning moliyaviy manbasini aniqlashga xizmat qiladi, shu jihatdan moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash asosida ularning ma'lum bir qismini jamiyat manfaatlariga mos ravishda qayta taqsimlashni amalga oshiradi, pul oqimlarining harakatini ta'minlaydi. Davlat o'zining iqtisodiy funksiyasini bajarish maqsadida markazlashtirilgan pul fondlari shaklidagi davlat byudjeti orqali milliy iqtisodiyotni bir maromda boshqarish, ijtimoiy muammolarni hal etish uchun unga zarur bo'ladigan moliyaviy mablag'larga ega bo'lishning muhim vositasi sifatida tashkil qilingan byudjet tizimi byudjetlarini shakllantirishga iqtisodiy zaruriyat tug'iladi. Bu iqtisodiy zaruriyat esa turli darajadagi (davlat, mahalliy, munitsial) byudjetlarni taqozo etadi.

Mantiqiy va uslubiy jihatdan olganda mahalliy byudjetlarni prognozlashtirishning mohiyatini anglash uchun avvalo mahalliy byudjetning o'zining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini aniqlab olish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Aksariyat iqtisodiy adabiyotlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksiga muvofiq, O'zbekistonda Davlat byudjeti O'zbekiston Respublikasining respublika byudjeti hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlaridan, o'z navbatida byudjet tizimi byudjetlari esa, O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalaridan tashkil topadi. Mazkur Kodeksning 3-moddasida belgilab qo'yilganidek, "O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti - davlatning davlat vazifalari va funksiyalarini moliyaviy jihatdan ta'minlash uchun mo'ljallangan markazlashtirilgan pul jamg'armasidir" deb belgilab qo'yilgan bo'lsada, ammo, mahalliy byudjetga aynan ta'rif keltirilmagan. Biroq, ushbu moddada shuningdek, byudjet jarayonining mazmuni keltirilgan holda, uni "byudjet tizimi byudjetlarini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish, ularning shakllantirilishini, tuzilishini hamda ijrosini nazorat qilish, byudjet tizimi byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayoni"¹ sifatida tavsiflangan. Keltirilgan mazkur ikki ta'rifning mazmuni esa quyi darajadagi davlatning pul fondlari sifatida amal qilayotgan mahalliy byudjetlarning xususiyatini ko'rish mumkin. Xuddi Davlat

¹ <https://lex.uz/acts/2304138>. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси. 3-моддаси.

byudjeti singari mahalliy byudjetlar ham davlatning davlat vazifalari va funksiyalarini moliyaviy jihatdan ta'minlash uchun mo'ljallangan bo'ladi, o'z navbatida mahalliy byudjetlar Respublikamizda byudjet tizimining byudjeti sifatida shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish bosqichlarini qamrab oladi.

I.Мысляевaning fikriga ko'ra, "davlat byudjeti – bu davlatning asosiy moliyaviy rejasi bo'lib, unda byudjet pul munosabatlari tizimi sifatida miqdoriy ifodalanadi, o'z navbatida, aynan byudjet rejasi – mamlakatning eng muhim moliyaviy hujjati tuziladi, ko'rib chiqiladi, tasdiqlanadi va ijro etiladi. U asosiy markazlashtirilgan pul mablag'lari jamg'armasini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bo'yicha iqtisodiy munosabatlarni aks ettiradi.² O'zbek olimi prof. T.Malikovning ta'riflashicha, "Mamlakatning asosiy moliyaviy rejasi ko'rinishida qonuniy rasmiylashtirilgan, davlat pul fondlarini yaratish (shakllantirish) va ulardan foydalanish borasidagi iqtisodiy (moliyaviy) munosabatlar majmui davlat byudjeti deyiladi"³. Bu keltirilgan ikkita ta'rifning mohiyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, davlat byudjetining davlatning muhim moliyaviy rejasi va yirik pul fondi sifatidagi muhim iqtisodiy-moliyaviy va ijtimoiy xususiyati ko'rsatib o'tilgan bo'lsa, qonun hujjati bo'lgan Byudjet kodeksidagi yuqorida keltirilgan davlat byudjetining ta'rifida ham aynan uning davlatning pul fondi ekanligi tavsiflangan.

Ammo, O'zbekistondagi amalda bo'lgan qonun hujjatlarida mahalliy byudjetlarning mohiyatini ochib beradigan normalar berilmagan, shu boisdan mahalliy byudjetlar Davlat byudjeti tizimi tarkibida bo'lganligi sababli biz uning mohiyatini Davlat byudjetining mohiyatidan keltirib chiqarishga harakat qilamiz. Avvalo, mahalliy byudjetga berilgan ayrim iqtisodchi olimlarning ta'riflarini tahlil qiladigan bo'lsak, A.A.Shernaev, N.E.Jiyanovalarning fikricha, "mahalliy byudjet – Davlat byudjeti ning daromad manbalari va ulardan tushumlarni, shuningdek, xarajat yo'nalishlari va moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratilgan mablag'lar miqdorini nazarda tutuvchi tegishli viloyat, tuman, shaharning pul mablag'lari jamg'armasidan iborat qismidir.⁴ O'z navbatida prof. T.Malikovning ta'rif berishicha esa, "mahalliy byudjet – Davlat byudjetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag'lari fondini tashkil etuvchi bir qismi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar

² Мысляева И.М. Государственные и муниципальные финансы: Учебник. Изд. 2-е, перераб. и доп. — М: ИНФРА-М, 2013. - 360, с. 100

³ Маликов Т.С., Олимжонов О.О. Молия. Дарслик / Тошкент Молия институти. — Тошкент: 2019. 386-б.

⁴ А.А.Шернаев, Н.Э.Жиянова Давлат молиясини бошқариш. 5А230601 – «Давлат молиясини бошқариш», 5А230604 «Халқаро молия» магистратура мутахассислари учун дарслик. – Т.: ТФИ, 2019. – 365 б.

miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi"⁵.

Agar, mahalliy byudjetlar bilan bog'liq xorijlik va vatanimiz olimlarining boshqa fikrlarini tahlil qilganimizda, aksariyatining mazmuni yuqorida keltirilgan ta'riflarga o'xshab ketadi, ya'ni ularda ham mahalliy byudjetlarni davlat byudjetining ajralmas qismi sifatida va davlatning moliyaviy majburiyatlarini bajarishga qaratilgan pul fondi ekanligi keltiriladi. Yuqorida keltirilgan polimikal ilmiy tahlilga asoslanib, biz ham mahalliy byudjetlarning xususiyatlarini ochib berishga harakat qilamiz.

Birinchidan, mahalliy byudjetlar bu davlatning moliyaviy rejasi hisoblanadi. Moliyaviy reja esa, "umumiy va oddiy ko'rinishda, moliyaviy rejalarni tuzish va amalga oshirish jarayoni nazarda tutiladi. Moliyaviy rejani, xuddi uni ishlab chiqish, yaratish yoki tuzish jarayoni kabi moliyaviy ko'rsatkichlarni ijodiy tahlil qilish, umumlashtirish va o'zaro bog'lash tizimi sifatida tushunish kerak." Moliyaviy rejalashtirish o'z navbatida moliyaviy prognozlashtirishni taqozo etadi. Moliyaviy prognozlashtirishsiz esa moliyaviy rejalashtirish mukammal bo'lmaydi. Mahalliy byudjetlar moliyaviy reja xususiyatiga ega bo'lishi, uning elementlari bo'lgan: daromadlar, xarajatlarni prognozlashtirishni talab qiladi. Mahalliy byudjetlarning daromadlarni prognoz qilish esa o'z navbatida boshqa omillarga bog'liq bo'lishi bilan birgalikda, uni taqozo etuvchi holatlar ham mavjud bo'ladi. Biz bu jarayonni keyinroq ko'rsatib o'tamiz.

Ikkinchidan, mahalliy byudjetlar pul fondi hisoblanadi va shu xususiyati orqali u o'zida moliyaviy mablag'larni ifoda etadi. Bu moliyaviy mablag'lar esa, davlatning funksiyasini bajarishni moliyaviy jihatdan ta'minlanishiga xizmat qiladi. Bu yerda mahalliy byudjetlar davlatning iqtisodiy-ijtimoiy funksiyasini bajarishning muhim omili sifatida yuzaga chiqadi. Davlatning moliyaviy-ijtimoiy funksiyasini bajarish imkoni maksimal bo'lishi yoki barchasini to'liq bajarish imkoni cheklangan. Albatta bu pul fondining moliyaviy mablag'lariga bog'liq bo'ladi. Bu o'z navbatida moliyaviy mablag'larning hajmining chamalashni amalga oshirib borish zarur bo'ladi. Shu jihatdan olganda mahalliy byudjetlar davlat funksiyalarini amalga oshirish vositasidir.

Uchinchidan, mahalliy byudjetlar milliy daromadni qayta taqsimlam turishga xizmat qiladi. Mahalliy byudjetlar orqali milliy iqtisodiyotning tegishli hududi doirasida mamlakat miqyosida yaratilgan yalpi ichki mahsulotning bir qismini shu hududga taqsimlashni ta'minlaydi. Bu yerda mahalliy byudejtlarning makro va mikro darajada taqsimlovchi moliyaviy instrument xususiyati yuzaga chiqadi. Mahalliy

⁵ Маликов Т.С., Олимжонов О.О. Молия. Дарслик / Тошкент Молия институти. – Тошкент: 2019. 887-6.

hududlar doirasidagi milliy iqtisodiy va moliyaviy siyosatni amalga oshirishda mahalliy byudjetlar muhim vositachi sifatida ishtirok etadi.

To'rtinchidan, mahalliy byudjetlar mamlakat miqyosidagi pul resurslarining milliy iqtisodiyot manfaatlari nuqtai nazaridan optimal taqsimlanib turilishini ta'minlaydi va shu orqali hududlarning turli xil rivojlanishi natijasida kelib chiqadigan moliyaviy taqchilliklarni muvofiqlashtirib turadi. Iqtisodiy qonuniyatga ko'ra, hududlarning bir tekisda rivojlanishi murakkab masala hisoblanadi. Hududlar miqyosidagi moliyaviy muammolar milliy doirada tus oladiki, bu davlat miqyosida yuzaga kelgan hududlarni moliyaviy barqarorligini ta'minlash miqyosida markazlashgan pul fondi shaklidagi mahalliy byudjetlarga ehtiyoj tug'iladi. Mahalliy byudjetlar bu yerda hududlar o'rtasida moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash omili sifatida mavjud bo'ladi. Har bir hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi tabaqalashuvi mavjud bo'lar ekan, har bir hududga tegishli mahalliy byudjetlarning daromadlarini prognoz qilish iqtisodiy zarur bo'ladi.

Xulosa va takliflar

Mahalliy hokimiyatlar (vakillik kengashlari)ning moliyaviy huquqlarini oshirish hamda mahalliy byudjetlar daromadlarini asosli ko'paytirish maqsadida xalq deputatlari tuman (shahar) Kengashlariga olis va chekka hududlarda joylashgan er uchastkasiga mulk huquqi va ijara huquqini auksionga qo'yishda ularning boshlang'ich narxini kamaytirish vakolatini berish, uch yildan ortiq vaqtdan buyon faoliyat ko'rsatayotgan hamda hisoblangan soliqlarni muddatida to'lab kelgan, moliyaviy ahvoliga ko'ra soliq qarzini to'lash imkoniyatiga ega bo'lmayotgan tadbirkorlik sub'ektlariga soliqlarni bo'lib-bo'lib to'lash tartibini joriy qilish mahalliy vakillik organlarining moliyaviy huquqlari takomillashtirilib, mahalliy byudjetlarning daromadlarini optimal shakllantirishga imkoniyati vujudga keladi.

Adabiyotlar/Литература/Reference:

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тош: F.Ғулом 2020.- 640 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари. www.soliq.uz.
3. Ж.Эргашов “Маҳаллий бюджет даромадларини прогнозлаштириш ҳамда даромадларни ошириш масалалари” PhD илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. 2023 йилда ёзилган диссертацияси маълумотлари. Тошкент давлат иқтисодиёт университети- 22 б.
4. Нормурзаев У. Тadbirkorларни қўллаб-қувватлашда солиқ имтиёзларини бериш орқали самарали усуллардан фойдаланиш йўллари //Экономика и образование. – 2021. – №. 3. – С. 91-95.
5. Normurzaev U. Amendments and additions to the tax code of the republic of uzbekistan on tax privileges in 2021. – 2021.

